

ОРГАНИ КАРАЇМСЬКОГО КОНФЕСІЙНОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПИТАННЯ ОСВІТИ КАРАЇМІВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Прохоров Д. А.

Останнім часом у вітчизняній науці помітне посилення інтересу до маловивчених сторінок історії Кримського півострова. Особлива увага дослідниками приділяється питанням, пов'язаним з історією караїмів, їх культурою, релігійними традиціями та звичаями. Важливим етапом в культурно-освітньому розвитку тюркомовних народів Криму в другій половині XIX – на початку XX ст. була діяльність органів караїмського конфесійного самоврядування.

Необхідно відзначити, що вказана тема у вітчизняній історіографії практично не вивчалася. Лише останніми роками кількість публікацій, в яких аналізуються деякі аспекти історії кримських караїмів, помітно зростає. У зв'язку з цим особливий інтерес представляють публікації В. Ю. Ганкевича. Використовуючи архівні документи і маловідомі джерела автор реконструював події, які були пов'язані з реформою народної освіти тюркомовних народів Криму в другій половині XIX ст. [Ганкевич 1999; 2001]. Статті Д. З. Фельдмана та О. Б. Білого з'явилися як результат проведених авторами досліджень, що стосуються маловивчених сторінок з історії життя та діяльності відомого караїмського педагога, релігійного та суспільного діяча С. А. Бейма [Фельдман 2000; Белый 2003]. У публікаціях Л. І. Редькиної, А. Кефелі, Н. В. Павленкової було проаналізовано ряд моментів, що стосуються проблем становлення та розвитку караїмської педагогічної думки, – зокрема, автори розглядають роль караїмського духовництва у вирішенні освітніх проблем єдиновірців [Редькина 2001; Павленкова 2000; Кефели 2002]. Узагальнююча праця Л. В. Чижової «Караїми», яку було опубліковано в збірці «Тюркські народи Криму», базується на документах і матеріалах щодо питання про етногенез караїмів, про їх релігійне, культурне і суспільне життя. В цій роботі приводяться дані, щодо історії створення органів караїмського конфесійного самоврядування [Чижова 2003]. Публікації Н. В. Яблоновської присвячені караїмській пресі по-

чатку ХХ ст. Зокрема, автор аналізує історію першого періодичного друкарського органу, який видавався караїмським духовним правлінням – «Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления» [Яблоновская 2005]. Крім цього, в численних виданнях, що містять нариси представників сучасного караїмського краєзнавчого руху, також були зроблені спроби прослідкувати історію формування і діяльності Таврійського і Одеського караїмського духовного правління [Лебедева 2000; Полканов 1997; Крымские караимы 2005 а, б].

Варто звернути увагу, що у більшості із вказаних праць структура органів караїмського конфесійного самоврядування не була належним чином проаналізована; немає в них інформації про склад караїмського духівництва. В цій літературі відсутні дані про караїмські конфесійні учбові заклади, програми і хід учбового процесу в них; відомості про учнівський контингент та викладачів носять уривчастий та епізодичний характер. Крім того, у деяких статтях зустрічаються неточні факти та помилки.

Дана публікація ставить за мету проаналізувати заходи Таврійського та Одеського караїмського духовного правління (ТОКДП), які були спрямовані на збереження караїмами етнічної та конфесійної самосвідомості в умовах інтеграції «іногородців» у російський культурний та мовний простір, що відбувалася в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Безпосередньо це стосувалося системи караїмської народної освіти. Ініціаторами подібних заходів виступали представники прогресивної караїмської громадськості, до лав якої належали відомі караїмські релігійні та суспільні діячі. У статті було використано матеріали, що зберігаються в Державному архіві АР Крим, а також опубліковані збірки документів та матеріалів з питань народної освіти в Таврійській губернії.

Слід відзначити, що органи конфесійного самоврядування караїмів Російської імперії займали центральне місце в суспільному і культурному житті караїмів в ХІХ – на початку ХХ ст. Помітну роль в розповсюдженні освітянських ідей серед караїмських громад зіграло Кримське і Одеське караїмське товариство Таврійського губернатора, створене в Євпаторії згідно указу імператора Миколи І від 3 березня 1843 р. Пізніше воно було перейменоване в Таврійське і Одеське караїмське духовне правління. Ще раніше, в 1835 р., караїмам вдалося добитися зміни офіційної

назви своєї громади: замість «євреї-караїми» вони стали називатися «російські караїми старозавітного віросповідання», а пізніше – просто «караїми». У листопаді 1850 р. караїмів західних губерній Російської імперії було підпорядковано відомству ТОКДП, а 2 травня 1863 р. Караїмське духовне правління було створене також в Троках. З 1863 р. караїми, що мешкали в імперії, були повністю зрівняні в правах з росіянами. До округу ТОКДП належали караїми Таврійської губернії, півдня Росії та центральних губерній, а також Сибіру, Уралу і Середньої Азії; до округу духовного правління в Троках входило караїмське населення північно-західних губерній та Царства Польського.

Відповідно до російського законодавства і положення «Про духовні справи караїмів», на чолі караїмського духовного правління як органу колегіального, був призначений *гахам*, що обирався представниками караїмських громад; членами правління були *газзани* (священнослужителі). Останні мали право дорадчого голосу, а гахам – вирішального. При кожній караїмській *кенасі* (культовій споруді караїмів) повинно було бути два газзана (старший і молодший) і *шамаш*, які обиралися караїмськими громадами. Погодивши з гахамом і за його поданням вони затверджувалися на цих посадах губернатором. У різні роки пост Таврійського і Одеського караїмського гахама займали: Сімха бен-Соломон «Хаджі-ага» Бабовіч (з 1839 по 1855 рр.), Бабакай бен-Соломон «Нахаму» Бабовіч (1855–1879), Самуїл Мойсейович Панпулов (1879–1911), газзан Самуїл Мойсейович Нейман (в.о. гахама з 1912 по 1915 рр.), Серая Маркович Шапшал (1915–1920), газзан Борис Саадьовіч Єльяшевіч (в.о. гахама з 1920 по 1925 рр.). Вони стали ініціаторами багатьох прогресивних нововведень у систему народної освіти караїмів. Необхідно відзначити, що в 20-х – 50-х рр. XIX ст. головними ідеологами подібних інновацій були караїмські інтелектуали, вихідці з громад Волині, Литви та Галіції – Йосип («Яшар») Луцький, «Абен-Яшар» Луцький, Авраам Фірковіч, Мордехай Султанський і Давид бен-Мордехай Мордковіч (Кокізов), які дуже ефективно контактували з караїмським духівництвом. У другій половині XIX ст. вагомий внесок у подальший розвиток народної освіти єдиновірців внесли прогресивні караїмські педагоги, що здобули європейську освіту: І. І. Казас, А. І. Катик, Р. Я. Хаджі, К. Б. Егіз та ін. [Прохоров 2005, 531; Прохоров 2006, 141–145].

Основою традиційної системи караїмської народної освіти був «мідраш» (початкова караїмська школа). В середині XIX ст. у Росії функціонувало 22 караїмських початкових учбових заклади [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 37, арк. 81]. У 1861 р. в Таврійській губернії, в якій проживало, за даними ТОКДП, 4957 караїмів чоловічої та жіночої статі, ці установи діяли у Вірменському Базарі, Євпаторії, Сімферополі, Севастополі, Бердянську, Феодосії (всього 15 шкіл) [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 37, арк. 87]. Крім того, 7 учбових закладів було в Миколаєві, Одесі, Єлісаветграді, Троках і Луцьку. Причому, якщо в Євпаторії було 8 мідрашів, в яких навчалося 210 учнів, то в Троках, у місцевого караїмського газзана, – всього 25 хлопчиків; училища не було зовсім. Всього ж у 18 мідрашах і в 4 молитовних школах, що існували при 6 караїмських кенасах, налічувалося 458 чоловік; вчительський контингент складався з 20 педагогів. Самих представників караїмського духовництва було 16 осіб [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 37, арк. 54, 63, 64 (зв.), 81].

У мідрашах вихованці навчалися читанню на староеврейській мові та перекладу караїмською мовою П'ятикнижжя («Мікра»). Крім богословських дисциплін, програми яких склалися в ТОКДП, в караїмських школах викладалися загальноосвітні предмети – арифметика і граматики. Окрім цього, учні старших класів іноді вивчали арабську мову і проходили курс елементарної астрономії. Ті, що закінчили мідраш, отримували, разом з правом різати худобу, звання «ребі». Проте недосконала методика викладання, механічне розучування учнями пройденого матеріалу, а також тривалий період навчання (іноді до 10 років) ускладнювали хід учбового процесу. Учні переводили ТаНаХ, за свідченням самих випускників, «без знання граматики, мови і навіть не розуміючи часто сенсу того, що перекладали» [Дуван 1911, 69]. Крім того, сучасники відзначали, що в мідрашах нерідко траплялись випадки застосування тілесних покарань (ляпаси, паличні удари) тих учнів, що провинилися [N.N. 1911, 62; Катик 1912, 40]. Зрештою, всі вищезгадані причини не дозволяли караїмській молоді здобувати сучасну освіту європейського рівня і ускладнювали її представникам адаптацію в умовах тогочасних соціальних обставин, що до того ж швидко змінювалися.

На початку 1870-х рр. російським урядом була проведена освітня реформа, що була направлена на централізацію системи

народної освіти «іногородців» імперії. Її результатом повинно було стати планомірне залучення національних меншин до російського мовного і культурного простору, а засобом до досягнення цієї мети – учбові заклади нового типу. Соціальні трансформації в масштабах країни викликали живий інтерес у представників караїмської інтелектуальної та творчої еліти, які з натхненням сприйняли нововведення уряду в загальноосвітній сфері. Варто відзначити, що вперше з ідеєю про необхідність організації учбового закладу, метою якого було б розповсюдження світської освіти серед караїмів, ще в 1837 р. виступив караїмський гахам Сімха бен-Соломон Бабовіч. Він запропонував проект створення в Євпаторії загальнонаціональної школи, розрахованої на 400 учнів, яка була б покликана замінити цілий ряд малих приватних шкіл [Ельяшевич 1918, 14, 15]. Нова школа повинна була бути організована за зразком учбових установ, що існували у західних караїмів, з їх передовою на той час системою викладання. У закладі, що проектувався, окрім викладання богословських наук і ремесел, передбачалося введення російської мови, арифметики та інших загальноосвітніх дисциплін. При школі планувалося створити бібліотеку, друкарню і пансіон для іногородніх дітей. Проте цей проект так і не вдалося здійснити.

Одним з результатів урядової реформи стало заснування російсько-караїмських міністерських училищ (РКМУ), відповідно до «Правил про заходи щодо освіти іногородців, що мешкали у Росії», затверджених 26 березня 1870 р. Основним завданням цих установ було розповсюдження російської мови та освіти серед караїмського населення країни. Офіційно РКМУ знаходилися під наглядом дирекції народних училищ Таврійської губернії; крім того, їх діяльність була контрольована і ТОКДП. У цих учбових закладах здійснювалося викладання російської мови і арифметики; крім того, в училищах вивчали старовірську мову і «караїмське віровчення». Курс навчання було розподілено на два роки; класи склалися з декількох відділень. Згідно з даними, представленими директорові народних училищ Таврійської губернії А. М. Д'яконову, в 1882 р. на півострові функціонувало тільки 2 РКМУ (у Сімферополі та Бахчисараї) [Д'яконов 1883, 33]. За свідченням керівництва Дирекції народних училищ, порівняно низьке число міністерських училищ пояснювалося тим, що більшість караїмських дітей навчалися у мідрашах (102 учні) [Д'яконов

1882, 46]. Проте поступово ситуація в системі караїмської народної освіти змінювалась. Незабаром більшість караїмських шкіл і училищ було модернізовано відповідно до вимог часу. Так, в грудні 1882 р., на зборах членів євпаторійської караїмської громади було ухвалено рішення «про нагальну необхідність мати в Євпаторії караїмське народне училище <...> з викладанням [у ньому] російськомовних предметів за програмою народних училищ» [ДААРК, ф. 100, оп. 1, спр. 1896, арк. 6].

Необхідно відзначити, що освітня реформа послужила поштовхом до розвитку всієї системи караїмської народної освіти: вже на початку 1900-х рр. в Таврійській губернії існувала низка учбових закладів різного рівня для караїмів. Серед них були: російсько-караїмські міністерські училища (РКМУ), караїмські громадські і приватні школи, школи із «змішаним» складом учнів, професійні училища, російські «змішані» класи та «суботні вечірні» класи для дорослих при караїмських громадських училищах. Всього в Таврійській губернії на початку ХХ ст. було 20 караїмських шкіл та училищ різного профілю з розміщенням в 6 кримських містах; істотно виріс рівень освіченості караїмів. Так, наприклад, в 1897 р. серед представників різних національностей, які мешкали в Сімферополі, відсоток грамотних серед караїмів був найвищим [Маркевич 1924, 96]. А. М. Дьяконов відзначав, що у караїмів «майже увесь шкільний вік проходить через початкову школу» [Дьяконов 1895, 12]. Розповсюдження світських знань серед тюркомовного населення Криму відкривало перспективи для отримання караїмами подальшої освіти в учбових закладах Росії.

Проте «обрусіння», культурно-мовна асиміляція «іногородців», що проводилися властями, мали також свої негативні наслідки. У ТОКДП викликало побоювання те, що, у зв'язку із секуляризацією освіти і активною інтеграцією караїмів в російські суспільні інститути, у караїмської молоді стала виразно простежуватися тенденція до втрати етнічної та конфесійної самосвідомості. Ситуація ускладнювалась також тим, що викладання староеврейської мови і «караїмського віровчення» в реформованих училищах, передбачене учбовими програмами нарівні з іншими загальноосвітніми дисциплінами, велося не на належному рівні. Причиною цього, зокрема, були брак кваліфікованого педагогічного персоналу і недостатнє фінансування.

Тому керівництво ТОКДП, спільно з представниками караїм-

ської інтелектуальної еліти, зробило ряд кроків по виправленню становища. У 1881 р. С. М. Панпулов, за сприяння відомого караїмського ученого і громадського діяча Іллі Ілліча Казаса (1832–1912), підготував доповідну записку про необхідність внесення змін в учбові програми середніх освітніх установ Таврійської губернії. Цей документ був направлений С. М. Панпуловим у вересні 1881 р. міністрові народної освіти баронові В. П. Ніколаї. Караїмський гахам писав міністрові, зокрема, про те, що в караїмському суспільстві позначилася позитивна тенденція: караїми «вступають в урядові гімназії, прогімназії та реальні училища, звідки вони йдуть далі в університети та інші вищі спеціальні заклади» [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 299, арк. 2]. Проте, С. М. Панпулов звертав увагу учбового начальства, що представники караїмської молоді залишаються «без жодної релігійної освіти – не маючи можливості вивчати основи своєї релігії у відвідуваному ними учбовому закладі» [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 299, арк. 2].

Проект гахама передбачав наступне: 1. Включення до програм гімназій, прогімназій та реальних училищ старосєврейської мови для вивчення учнями-караїмами – починаючи з підготовчого класу і до кінця курсу (причому в підготовчому, першому та другому класах для учнів-караїмів С. М. Панпулов пропонував замінити основи «християнського віровчення» вивченням старосєврейської мови). 2. Заміна, починаючи з третього класу, старогрецької мови старосєврейською. 3. У реальних (професійно-технічних) училищах включити викладання старосєврейської мови, починаючи з підготовчого класу і до шостого, випускного класу (загальне число уроків у всіх учбових закладах повинне було бути, на думку гахама, не більш чотирьох на тиждень). 4. Проведення на загальних підставах «перекладних» і атестаційних екзаменів з цього предмету. 5. Надання караїмам, що вивчали старосєврейську мову в гімназіях, права на вступ до вищих учбових закладів нарівні з іншими абітурієнтами [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 299, арк. 9]. Слід також підкреслити, що проект не торкався міських та повітових училищ, оскільки, на думку С. М. Панпулова, караїми, що навчалися в цих освітніх установах, «мали більше вільного часу» для проходження основ караїмської релігії [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 299, арк. 9 (зв.)].

Ініціатива духовного глави знайшла підтримку в караїмських інтелектуальних колах. Так, на сторінках сімферопольської га-

зети «Таврида» з'явилися статті, в яких І. І. Казас, як редактор-видавець цього періодичного друкарського органу, дав обґрунтований коментар проекту [Прохоров 2002, 555, 556]. Одним з аргументів на підтримку ініціативи гахама І. І. Казаса було те, що, на його думку, єврейське відділення факультету східних мов Санкт-Петербурзького університету на чолі з професором Д. А. Хвольсоном на той час «неспроможне було надати істотні послуги біблейській науці» без підготовки, яку б проходили студенти з євреїв і караїмів у себе на батьківщині в національних школах. Здійснення проекту, на думку І. І. Казаса, цілком співпадало з інтересами російської науки і не обтяжило б державного бюджету держави «ні на одну зайву копійку». Важливим доказом, на думку ученого, було також те, що без вивчення старосєврейської мови через 2–3 покоління навряд чи знайшовся хто-небудь серед караїмів і євреїв, «скільки-небудь ґрунтовно знаючий єврейську мову» [Прохоров 2002, 556].

Проект був направлений у вищі інстанції і потім 13 листопада 1881 р. затверджений МНП. Караїмам, що навчалися в гімназіях, прогімназіях і реальних училищах, дозволялося відвідувати заняття із старосєврейської мови «у вільний від обов'язкових уроків час». Виключенням став пункт про заміну старогрецької мови старосєврейською – на цю пропозицію МНП відповіло категоричною відмовою. Та все ж основна мета була досягнута. Згодом ТОКДП виступило ще з однією ініціативою: про введення в програми гімназій і прогімназій Таврійської губернії такої дисципліни, як «караїмське віровчення». Це клопотання також МНП задовольнило. Зокрема, розпорядженням Головного управління МНП дозвіл на викладання «Закону Божого караїмського віросповідання» було дано для учбових закладів Євпаторії – жіночій гімназії і чоловічій прогімназії¹ [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 1414, арк. 60]. На викладання «караїмського віровчення» відводилося 2 уроки в тиждень в позаурочний час; плата за навчання складала від 10 до 15 крб. з особи; при цьому викладачеві було призначено річну платню у розмірі 300 крб., наглядачеві – 100 крб. з сум, що поступили «за навчання» [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 1414, арк. 57, 60 (зв.)]. Програми вказаної дисципліни щорічно складалися і затверджувалися безпосередньо в ТОКДП.

Духовне правління було зацікавлене в тому, щоб караїмське юнацтво, крім навчання світським наукам, мало б можливість

удосконалюватися і в науках теологічного характеру. Крім того, актуальним залишалося питання підготовки кадрів караїмського духівництва. У зв'язку з цим був затребуваний досвід розробки проекту центрального караїмського училища, що належав гахаму С. С. Бабовичу і караїмським інтелектуалам, які були під дуже серйозним впливом Гаскали (єврейської Просвіти). Основні положення проекту учбового закладу, де молодь вивчала б світські науки разом з традиційно караїмськими дисциплінами, був підготовлений І. І. Казасом за участю С. М. Панпулова вже в 1888 р. [Прохоров 2005, 516]. Разом з почесним опікуном училища Б. М. Шишманом та членами опікунської ради, їм довелося об'їздити чимало міст, в яких існували значні караїмські громади, і вирішувати численні питання, які були пов'язані з підготовкою до відкриття цієї освітньої установи. Наприклад, для набору майбутніх вихованців І. І. Казас разом із С. М. Панпуловим та членом опікунської ради С. І. Ходжашем на початку 1894 р. відвідав деякі мідраші, де він особисто екзаменував учнів. Найбільш «успішним» з них потім було оголошено, що вони можуть бути прийняті в училище, яке знову відкривалося. Всього з початкових караїмських шкіл Євпаторії вихованцями училища стало 10 хлопчиків [Прохоров 2005, 523].

У цьому учбовому закладі, що отримав назву Олександрівського караїмського духовного училища (ОКДУ), вводилося викладання російської мови і словесності, географії, історії та німецької мови (програма шести класів гімназії), а також арифметики, геометрії, фізики і чистописання, запропонованих в обсязі курсу міських училищ [ДААРК, ф. 450, оп. 1, спр. 25, арк. 2, 4 (зв.)]. Спеціальні дисципліни, викладання яких повинно було починатися у випускному класі, було представлено догматичним та етичним богослов'ям, етикою та «біблейською екзегетикою» (мистецтвом тлумачення священних текстів). Програми викладання «караїмського віровчення» і староеврейської мови склалися ТОКДП і подавалися на схвалення учбовому начальству округу. Викладання в ОКДУ повинно було проводитися російською мовою. Училище відкрили 21 лютого 1895 р. в Євпаторії.

Отже, ТОКДП вдалося об'єднати традиційні караїмські дисципліни з європеїзованою програмою навчання в учбових закладах Таврійської губернії. Проте незабаром педагогам довелося зіткнутися з новими труднощами. Так, газзани С. Х. Дубинський і

С. М. Нейман, що викладали староеврейську мову і «караїмське віровчення» в євпаторійських учбових закладах, вважали результати цього навчання незадовільними. Вони відзначали в своїй доповіді С. М. Панпулову, що практично всі караїми, які навчалися по цих предметах, «не були знайомі ні з Законом Божим, ні із старобіблійною мовою». Причина подібного стану справ, на думку І. І. Казаса, полягала в тому, що оцінки, які виставлялися по цих дисциплінах, не мали для дітей того вирішального значення, «яке мають оцінки з інших навчальних предметів» – тобто, відношення до цих дисциплін у навчальних закладах було не зовсім відповідальним [ДААРК, ф. 241, спр. 1414, арк. 76]. Цей факт також наявно свідчить про те, що наприкінці XIX ст. серед караїмів все сильніше виявлялася розмитість етнічної та конфесійної свідомості, яка досягла свого піку у 1920-х рр.; караїмська молодь продовжувала асимілюватися з російськомовним населенням, переймаючи його мову, культуру, традиції.

Тому С. М. Панпулов, стурбований цією ситуацією, за підтримки І. І. Казаса, виступив з черговим клопотанням в МНП про «вирівнювання оцінок з караїмського віровчення <...> із врахуванням оцінок з інших предметів» в учбових закладах, де навчалися караїми. У вересні 1901 р. заступник міністра народної освіти І. В. Мещанінов повідомив опікуна Одеського учбового округу (ОдУО) про задоволення цього прохання С. М. Панпулова [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 1414, арк. 78].

Проте, слід відмітити, що ці заходи ситуацію кардинально не поліпшили – викладання староеврейської мови та «караїмського віровчення» в загальноосвітніх установах Таврійської губернії очікуваних результатів не принесло. Ситуація ускладнювалася і загальною кризою державної системи народної освіти «інородців», що призвело до чергової реформи в 1907 р. Назріли трансформації також і в ОКДУ, яке піддавалося жорсткій критиці з боку ортодоксально налаштованих членів караїмської громадськості, які заявили, що училище повинне бути «розсадником пізнання старобіблійної мови, а не класичним училищем» [Троицкий 1911, 109].

Проведення нової реформи було обумовлене тим, що за час дії «Положення...» 1870 р. багато його пунктів перестали відповідати вимогам сучасності. Викладання в школах велося із застосуванням вже застарілих дидактичних і методичних прийомів; програми РКМУ були переобтяжені різними відомчими розпо-

рядженнями, поправками місцевої адміністрації та ін. Крім того, в учбових закладах рівень викладання російської мови був досить низьким [Крымский 1905, 4]. Всі вищезгадані причини не могли не торкнутися і ОКДУ, яке було центром підготовки педагогічних кадрів для караїмських учбових закладів. Модернізація російської державної системи народної освіти для національних груп населення Російської імперії вимагала перегляду багатьох розпоряджень, зроблених ТОКДП. До того ж, треба підкреслити, що після революції 1905 р. було проведено в рамках перебудови державного упорядкування і реформування органів конфесійного самоврядування караїмів Російської імперії.

Однією з основних форм роботи по модернізації учбового процесу в караїмських учбових закладах стали з'їзди представників караїмських громад і духівництва, що проходили в Євпаторії. «І загальнонаціональний з'їзд уповноважених від караїмських громад», що відбувся 1–9 листопада 1910 р. в Євпаторії, став важливою віхою в історії реформування системи караїмської народної освіти. На ньому були присутніми 31 делегат практично від усіх караїмських громад з різних міст Російської імперії [Первый национальный 1911, 71]. На з'їзді працювало декілька комісій, які розглядали актуальні і гострополемічні питання, пов'язані, в першу чергу, з реформою караїмських шкіл і училищ. Одна з таких комісій займалася складанням плану заходів щодо удосконалення «релігійно-етичного виховання караїмського юнацтва», реорганізації учбового процесу в початкових караїмських навчальних закладах; крім того, на з'їзді була сформована комісія, що займалася питанням реорганізації ОКДУ.

З'їзд визнав незадовільною ситуацію з викладанням староеврейської мови в караїмських мідрашах. Було прийнято ухвалу про «поліпшення» навчального процесу в громадських караїмських школах, а також в училищах, що функціонували при кенасах; у той же час делегати затвердили пропозицію про розподіл в програмах караїмських учбових закладів викладання староеврейської мови і «караїмського віровчення» на дві самостійні дисципліни. Учасники з'їзду також ухвалили рішення про розширення програми викладання загальноосвітніх предметів в цих установах – «для того, щоб зв'язати останні із загальними учбовими закладами». Була також прийнята резолюція про реорганізацію ОКДУ і надання йому статусу прогімназії. Більшість делегатів проголо-

сували за те, щоб у цьому учбовому закладі було збільшено кількість уроків із загальноосвітніх дисциплін; планувалося також збільшення грошової допомоги «малозабезпеченим» учням (до 600 крб. на рік) [Первый национальный 1911, 83]. Крім надання матеріальної допомоги ОКДУ, з'їзд також прийняв рішення про виділення 3 тис. крб. на потреби прогімназії в Бахчисарай [Первый национальный 1911, 81]. Делегати з'їзду ухвалили: порушити клопотання перед МНП про повторне введення в програми середніх учбових закладів, в яких навчалися караїми, таких дисциплін, як староеврейська мова і «караїмське віровчення».

Весною 1911 р. гахам С. М. Панпулов під час свого візиту до Санкт-Петербурга особисто клопотав перед міністром внутрішніх справ П. А. Столипіним і міністром народної освіти Л. А. Касо про затвердження нового проекту училища [Общие известия 1911, 108, 109]. Ніяких принципових заперечень з боку МВС і МНП документ, переданий С. М. Панпуловим, не викликав, але ОКДУ ще декілька років чекало на зміну свого статусу. Проте училище було відкрито вже восени 1911 р. і відновило свою роботу на попередніх засадах. Зросла кількість бажаючих стати вихованцями цього учбового закладу; зріс викладацький контингент. З жовтня 1913 р. ОКДУ розміщувалося в новій, просторішій будівлі [ДААРК, ф. 450, оп. 1, спр. 124, арк. 22].

Лютнева революція 1917 р. внесла значні корективи в соціально-політичну ситуацію в країні. У Криму помітно позжвавлюється суспільне життя: формуються різні політичні сили, у руслі державних реформ активізуються різноманітні партії і товариства, проходять національні з'їзди, з'являються нові друкарські видання. Так, в травні 1917 р. побачив світ перший номер офіційного періодичного друкарського органу ТОКДП «Известия ТОКДП», видання якого було ініційоване караїмським гахамом С. М. Шапшалом (згодом він став професором кафедри східних мов філологічного факультету Вільнюського університету). У журналі друкувалася різноманітна інформація місцевого і державного значення. Його редакторами були заявлені газзани А. І. Катик і Б. С. Єльяшевіч. У першому номері в редакційній статті були такі рядки: «Брати! Нам потрібно довести, що ми, караїми, не дивлячись на свою нечисленність, маємо право на самовизначення; що у нас є власна релігія, історія, література, мистецтво; що ми теж внесли і надалі можемо вносити

до скарбниці спільноруської культури щось своє, самобутнє» [От редакции 1917 а, 2]. За допомогою журналу ТОКДП прагнуло вирішувати чимало начальних проблем народної освіти. Так, на початку 1918 р. на сторінках «Известий» було надруковано звернення опікунської ради ОКДУ до караїмів з проханням надати допомогу цьому учбовому закладу. В ньому, зокрема, мовилося, що «хвилина, коли закрилися б двері <...> училища, була б хвилиною національного нещастя». І його керівництво закликала караїмів допомогти «єдиному розсаднику караїмської освіти» [Воззвание 1918, 20, 21]. Декілька статей на цю тему помістив в журналі його редактор А. І. Катик.

З 18 по 27 червня 1917 р. в Євпаторії відбувся з'їзд караїмського духовництва. На ньому, крім деяких доктринальних проблем, обговорювалися актуальні питання, пов'язані із станом справ в системі караїмської народної освіти. Зокрема, делегатами були ухвалені наступні важливі рішення:

- про перетворення Олександрівського караїмського духовно-го училища за типом загальноосвітніх учбових закладів із спеціальними додатковими класами для хлопців, що готуються стати священнослужителями;
- про поліпшення становища приходських шкіл (з розширенням їх учбових програм за рахунок загальноосвітніх дисциплін);
- про поліпшення стану Євпаторійського ремісничого училища ім. С. А. Когена (зокрема, йшлося про залучення до навчання в ньому дітей місцевих та іногородніх караїмів);
- про дозвіл шлюбів між караїмами і особами, які не належать до караїмської конфесії, а також про дозвіл прийому дітей від таких шлюбів в караїмські учбові заклади [Съезд 1917, 4–11].

27 серпня – 3 вересня 1917 р. в Євпаторії відбувся II Національний з'їзд караїмів, за участю 49 делегатів, практично від усіх караїмських громад Росії. Було прийнято декілька важливих рішень – зокрема, підтверджені положення, розроблені на червневому з'їзді караїмського духовництва. Учасники з'їзду прийняли резолюцію:

- про перетворення ОКДУ в середній учбовий заклад;
- про поліпшення положення приходських шкіл Євпаторійського ремісничого училища ім. С. А. Когена;
- про організацію загальнонаціональної допомоги караїмам, що мають таку потребу;

про дослідження засобів для охорони і підтримки пам'ятників караїмської старовини та ін.

[От редакции 1917 б, 1–4; Протоколы 1917, 6, 11].

Один з учасників з'їзду, газзан А. І. Катик, головним недоліком караїмської освіти називав відсутність популярних книг з теології та катехізисів, неосвіченості караїмів в питаннях караїмської релігії [Яблоновская 2005, 39].

По рекомендації С. М. Шапшала в обов'язкову програму ОКДУ було включено таку дисципліну, як історія. Крім цього, при караїмському духовному правлінні було засновано караїмську національну бібліотеку «Карай Бітіклігі», в якій налічувалося близько 5000 книг і до 1000 рукописних творів на старосврейській, єврейсько-арабській, єврейсько-персидській та караїмській мовах (після закриття бібліотеки в 1929 р. всі цінні книги і рукописи були передані в Ленінградське відділення Інституту сходознавства). Також було організовано і т.зв. «караїмську аудиторію», призначену для читання публічних лекцій та постановки спектаклів караїмських авторів. Проте громадянська війна, що незабаром розпочалася, та її наслідки – розруха, голод і міжетнічні конфлікти – фактично звели нанівець зусилля караїмського духівництва. 1920 р. після остаточного встановлення в Криму радянської влади, караїмські учбові заклади, Таврійське і Одеське караїмське духовне правління були ліквідовані.

Отже, можна зробити висновок, що представники прогресивно налаштованої караїмської громадськості та інтелектуальної еліти послідовно виступали за модернізацію системи народної освіти і в той же час всіляко сприяли збереженню елементів етнічної та конфесійної самосвідомості у єдиновірців. Перш за все, виявилось це у тому, що ТОКДП, на чолі з караїмськими гахамами С. С. Бабовічем, С. М. Панпуловим, С. М. Шапшалом впродовж багатьох років втілювала в життя проекти, направлені на збереження елементів традиційної караїмської освіти в умовах інтеграції нацменшин в російський культурно-мовний простір. Караїмське духівництво, що мало незаперечний авторитет у своїй пастви, прагнуло зберегти рівень національної самосвідомості караїмів в умовах суспільно-політичної і культурної трансформації соціуму, перешкождало нівеляції значення релігії в суспільстві. Крім цього, ініціативи ТОКДП, духівництва та караїмських інтелектуалів мали ще одну важливу мету – вони були направлені

на виховання підростаючого покоління в традиціях духовності й добросусідства, етнічної та конфесійної толерантності.

¹ Слід сказати, що у 1900 р. в Євпаторійській жіночій гімназії навчалося 44 караїмки, а в Євпаторійській чоловічій прогімназії було 33 учні-караїма [ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 1414, арк. 74].

ЛІТЕРАТУРА І АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

ДААРК, ф. 100, оп. 1, спр. 1896.

ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 37.

ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 299.

ДААРК, ф. 241, оп. 1, спр. 1414.

ДААРК, ф. 450, оп. 1, спр. 25.

ДААРК, ф. 450, оп. 1, спр. 124.

Бельй О. Б. Новые материалы к биографии Соломона Бейма // **МАИЭТ**. Вып. XI. Симферополь, 2003.

Воззвание попечительского совета Александровского караимского духовного училища (к единоверцам) // **Известия Караимского Духовного Правления**. Евпатория, июль 1918. № 1.

Ганкевич В. Ю. Илья Казас и вопросы просвещения тюркских народов Крыма на рубеже XIX–XX вв. // **Dinî Araştırmalar**. 1999. Cilt. Sayı: 3. Ocak-Nisan.

Ганкевич В. Ю. Структура национально-конфессионального образования этнических групп Таврической губернии (рубеж XIX–XX вв.) // **Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского**. Серия X: История. Том 14 (53). № 1. Симферополь, 2001.

Дуван Я. В. Мои детские и юношеские годы (Автобиография) // **Караимская жизнь**. 1911. № 7.

Дьяконов А. Н. **Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1881 г.** Бердянск, 1882.

Дьяконов А. Н. **Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1882 г.** Бердянск, 1883.

Ельяшевич Б. С. И. И. Казас. Его жизнь, научно-литературная, педагогическая и общественная деятельность. **Биографический очерк**. Евпатория, 1918.

Катык А. И. Учитель // **Караимская жизнь**. М., 1912. № 8–9.

Кефели А. О становлении глобальной караимской ученой мысли

в регионах современных Западной Украины и Литвы // **Караїми Галича: історія і культура**. Матеріали міжнар. наук. конф.; Галич, 6–9 вересня 2002. Львів–Галич, 2002.

Крымские караимы: происхождение, этнокультура, история; Сб. трудов. – Симферополь, 2005.

Крымские караимы. Историческая территория, этнокультура; Сб. трудов. – Симферополь, 2005.

Крымский А. Е. Школа, образованность и литература у русских мусульман // **Этнографическое обозрение**. 1905. Т. LXIII.

Лебедева Э. И. **Очерки по истории крымских караимов-тюрков**. Симферополь, 2000.

Маркевич А. И. **Симферополь. Его исторические судьбы, старина и недавнее прошлое**. Симферополь, 1924.

Первый национальный караимский съезд в Евпатории // **Караимская жизнь**. М., 1911. № 1.

Общие известия. Преобразование Александровского духовного училища // **Караимская жизнь**. М., 1911. № 1.

От редакции // **Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления**. Евпатория, 20-го мая. 1917. № 1.

От редакции. Национальный Караимский Съезд // **Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления**. Евпатория, 1-го ноября 1917. № 5–6.

Павленкова Н. В. Караимские учебные заведения в Евпатории (XIX – начало XX вв.) // **Известия КРКМ**. Симферополь, 2000. № 15.

Полканов Ю. А. **Караи – крымские караимы – тюрки: история, этнография, культура**. Симферополь, 1997.

Протоколы заседаний Общенационального Караимского Съезда, происходившего в г. Евпатории от 27 августа по 3 сентября 1917 года // **Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления**. Евпатория, 1-го ноября 1917. № 5–6.

Прохоров Д. А. И.И. Казас – редактор газеты «Таврида» // **МАИЭТ**. Вып. IX Симферополь, 2002.

Прохоров Д. А. И.И. Казас – организатор караимских учебных заведений (вторая половина XIX – начало XX вв.) // **МАИЭТ**. Вып. XI. Симферополь, 2005.

Прохоров Д. А. Внесок жінок-освітянок у розвиток російської державної системи народної освіти караїмів в Таврійській губернії

наприкінці XIX ст. // **Вісник Чернігівського державного педагогічного університету**. Сер.: Історичні науки. Вип. 33, № 3. Чернігів, 2006.

Съезд Караимского Духовенства в г. Евпатории // **Известия Таврического и Одесского Караимского Духовного Правления**. Евпатория, 10 июля 1917. – № 3.

Редькина Л. И. **Этнопедагогика караимов Крыма**. К., 2001.

Троцкий Э. К вопросу о реорганизации Александровского училища // **Караимская жизнь**. М., 1911. № 3–4.

Фельдман Д. З. С. А. Бейм – глава караимской общины Крыма (по архивным материалам) // **Восток**. 2000. № 3.

Чижова Л. В. Караимы // **Тюркские народы Крыма: Караимы. Крымские татары. Крымчаки**; Под ред. С. Я. Козлова, Л. В. Чижовой. М., 2003.

Яблоновская Н. В. Журнал «Известия Караимского Духовного Правления» (1917–1919) в контексте караимской прессы начала XX века // **Культура народов Причерноморья**. 2005. № 56.

Л.Н. [Казас И. И.] Общие заметки о караимах // **Караимская жизнь**. М., 1911. № 3–4.